

מזבח אבן מהתקופה הרומית מלגיו

יותם ספר

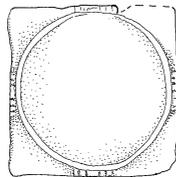
וברצפותיו נעשה שימוש באבני גזית. בשל שטח החפירה המצומצם, ומאחר שהחפירה לא העמיקה מתחת לרצפות המבנה של שכבה III, קשה לקבוע בוודאות את זמן הקמתו, ואין לדעת אם היו במקום שרידים קדומים יותר. במילויים בשתי השכבות נמצאו רעפים טבועים בחותמות של הלגיון הרומי (ר' ספר, כרך זה).

המזבח

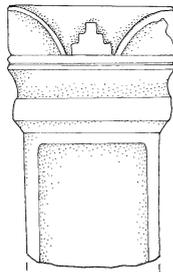
המזבח רבוע (איור 1). חלקו התחתון שבור, והוא נתגלה ללא בסיס (0.35 מ' רוחב, 0.7 מ' גובה השתמרות, 0.36 מ' גובה השתמרות של חלקו התחתון [dado]). בחלקו העליון של המזבח עוצבה קערה רדודה (0.41 מ' קוטר, כ-4 ס"מ עומק) שדופנותיה מעוגלות; דומה כי שימשה לנסך. קערה דומה, שבתחתיתה עיטור מגולף, עוצבה על מזבח בזלת שנמצא במקדש הרומי בהר סנאים (דר 1994: 129-130, איור 96).

מזבח מאבן גיר מקומית נתגלה בחפירות שנערכו בלגיו, בשוליים הדרומיים-המזרחיים של גבעת אל-מנאח' (אל-מאנאך; אל-מראח'), כ-200 מ' ממערב לצומת מגידו (נ"צ 1-71990-1/21790; אבו-עוקסה 2016; ר' ספר, כרך זה: איור 1). גבעה זו מזוהה עם מחנה הלגיון הרומי השישי פראטה, שחנה באזור למן העשור השני של המאה הב' לסה"נ; בשלב מוקדם בתולדות המחנה שהה במקום לפרק זמן קצר גם הלגיון השני טריאנה (ר' ספר, כרך זה). בקרבת המחנה שכן במהלך כל התקופה הרומית יישוב יהודי-שומרונים המזוהה עם כפר עותנאי (ספר ודי סגני תשס"ו: 7-14; Tepper 2002).

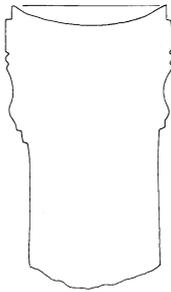
המזבח נתגלה בשכבה II בשטח ב'1 (אבו-עוקסה 2016: 11-13, תכנית 2). הוא נמצא שלא באתרו במילוי במבנה המיוחס למאה הד' לסה"נ. מבנה זה הוקם מעל מבנה קדום (שכבה III), שנמצאו בו שברי כלי חרס מן המאות הג'-הד' לסה"נ; איכות הבנייה שלו גבוהה, ובקירותיו

1

1

0 2

איור 1. המזבח.

הביזנטית (Ovadia 1980:92, Pattern A5-6; בפסיפסי (Ovadia and Ovadia 1987:229). ארץ-ישראל ניכר דמיון רב בין דגם השיניות לדגם המשולשים המדורגים או המשוננים (Denticulated Triangles או Crowstep) בתקופה ההרודיאנית (אביגד 1980: איורים 164, 165) ובמהלך התקופה הרומית (אבישר תשנ"ט: לוח 3). דגם המשולשים המדורגים מעטר גם את המסגרת של רצפת הפסיפס במבנה הפולחן הנוצרי שנחשף באתר כפר עותנאי ותוארך למאה הג' לסה"נ (טפר ודי סגני תשס"ו: 30-31, איורים 30, 31).

דגם שיניות הניצב בין שתי אקרטריות בספין עליון — המקבילה הקרובה ביותר למזבח מלגיו — מוכר על מזבח שנמצא בשכבות מילוי של גת ביזנטית במטולה (אלכסנדר 2008: איור 4). המזבח ממטולה (0.28 מ' גובה, 0.2 מ' רוחב) נשא בראשו שקע דמוי קערה רדודה. להערכת החופרת, המזבח הגיע לאתר מהמקדש הסמוך בהר צפיה (ח'ירבת אריאק; אלכסנדר 2008). יש שעטור השיניות מופיע על מזבחות ללא אקרטריות משני עבריו, כמו למשל במזבח (פדסטל?) המעוטר מפלמירה (Colledge 1967: Pl. 21; Turnheim 1987: Fig. 2). סביר להניח כי הבחירה בעיטור זה למזבח איננה מקרית: דגם שיניות הנתון בין שתי אקרטריות משווה למזבח מראה של חזית מקדש, ובכך מדגיש את ייעודו הפולחני.²

דיון: מזבחות בתקופה הרומית בארץ-ישראל

מזבחות להקרבת קורבנות ונסכים היו מרכיב חשוב במנהגי הפולחן שאפיינו את שגרת החיים של האוכלוסייה הנכרית, ובראשם חיילי הלגיונות הרומיים, במרחב הארץ-ישראלי מתום ימי הבית השני. כתובות החקוקות על מזבחות מאפשרות לנו לעמוד על אופיה של האוכלוסייה שהשתמשה בהם לפולחנה, למשל כתובות ביוונית שנחקקו על שני מזבחות שנתגלו בבית שאן. הכתובת האחת, ובה שמונה שורות, נחקקה על מזבח רבוע (חלקו העליון נשבר) שניצב על בסיס. בכתובת נזכר סלווקוס, ככל הנראה אדם מצרי, שהקדיש את המזבח לארס, נושא נשקו של האל זאוס. מקובל לתארך מזבח זה לאמצע המאה הג' לסה"נ (עובדיה תשל"ה: 120-122, לוח כו: 5). הכתובת האחרת נחקקה על מזבח שמתארו משובה; חלקו העליון נשבר. על פי כתובת זו, הקדיש גרמנוס, שמוצאו רומי כנראה, את המזבח לאל דיוניסוס. המזבח נמצא בשימוש משני, ונראה שיש לתארכו לשלהי

כרכוב המזבח (0.44 מ' רוחב) נחלק לשני ספינים. הספין העליון (0.13 מ' גובה) מעוצב בעיטור חוזר בכל אחת מפאותיו — במרכז דגם שיניות (merlon), ובפינות אקרטריות חלקות. הספין התחתון (0.2 מ' גובה) מגולף ברצועה מעוגלת חוצה (ovolo), ומעליה רצועה מעוגלת פנימה (cavetto). על אחת מפאות המזבח יש אזור משוקע ומוחלק (0.29 מ' רוחב), אולי מקום לכתובת או לעיטור שלא שרדו.

דגמי העיטור

עיטורי אקרטריות מוכרים במזבחות מהתקופה הרומית הקדומה בבית שאן ובחורבת עמרית שבגליל העליון (גבריאלי מזור, מידע בעל פה; Mazor 2011). כן נמצאו מזבחות מעין אלה באתרים נבטיים אחדים, דוגמת ח'ירבת א-תנור שבעבר הירדן, המתוארכת לראשית המאה הב' לסה"נ (גליק 1992: 1608-1609).

מקור דגם השיניות בעיטור האדריכלי במזרח, ויש הרואים בו ייצוג של שיניות חומה המעניקות הגנה לשומרי העיר (פלג 2007: 153). דגם זה עתיק מאוד, ומוכר למן האלף השלישי לפסה"נ בדרום מסופוטמיה כעיטור גג במבנים מקודשים (Bounni 1999). בסוריה של תקופת הברונזה, באוגרית ובאללח' מעטר דגם זה את ראשי החומה. החל מתקופת הברזל בארץ ישראל ובסוריה מופיע דגם זה בראש מבני קבורה מונומנטליים ובמקדשים (שטרן תשל"ג: 69-70, 93-94, ציורים 76, 77, 108; Stern 1992:309, Fig. 9).

בתקופות ההלניסטית והרומית הקדומה מופיע הדגם בחזיתות של מבני קבורה, דוגמת אלה שבפטרה (Schmidt-Colinet 1980:197-202; Negev 1983:96-105; McKenzie 1990:131, 157-160, 165, Pl. 5-19; Netzer 2003: Abb. 53); בראשי הגגות של מקדשים, דוגמת מקדש בל בפלמירה מהמאה הא' לסה"נ (Bounni 1999:507); והמקדשים (Butcher 2003:282-283, Fig. 122/2 בשומרון (Crowfoot, Kenyon and Sukenik 1942:34, 65. Pl. 60.1; Magness 2001: ר' גם); בתמשיחי קיר צבעוניים במקדש מהשלב הפלבי בחורבת עמרית (Mazor 2011); ועל פריטים אדריכליים בבית שאן (אטרש 2006: 16-18; מזור ובר-נתן תשנ"ו; גבריאלי מזור, מידע בעל פה). נראה, אם כן, כי אלמנט עיטורי זה היה שכיח בתקופה הרומית האימפריאלית.

דגם השיניות מוכר גם בפסיפסים מהתקופה הרומית, אך שכיח יותר בפסיפסים מן התקופה

זה לזה, עוטרו בתבליט עיט הנושא במקורו זר ניצחון ובטפריו ברוך; בספין השלישי נראית ניקה, אלת הניצחון, הנושאת זר ניצחון וטרופיאון — כן להצגת שלל; בספין הרביעי נחקקה כתובת לטינית בת שש שורות, ובה נזכר יוליוס איזידוריאנוס, קצין בלגיון השישי שהקדיש את המזבח/הפדסטל לכבודו של האל סראפיוס. שרידי כתובת בחלקו העליון של המזבח מעידים על בחירת קיסר חדש, ועל כן מקובל לתארכו לימיו של אלגבלוס (218–222 לסה"נ; Avi-Yonah 1946:89–91, Pl. 26.6). הפריט האחר נתגלה בשנת 1999; הוא עשוי אבן גיר מקומית וצורתו רבועה (0.55 אורך, 0.45 רוחב, 1.15 מ' גובה). דפנותיה של הקערה בראש המזבח שבורות. על אחת מפאות המזבח ניכרים שרידים של כתובת לטינית בת חמש שורות לפחות. כתובת ההקדשה היא של אמיליוס ושל אדם נוסף בעל שם דומה. סביר להניח כי היו אלה חיילים בצבא הרומי, אולי מן הלגיון השני (טפר 2003: 71), שהקדישו את המזבח או הפסל לאל הרומי סילוואנוס (Eck and Tepper 2001; ר' גם טפר תשע"ה). כתובות ההקדשה אלו לאלים סראפיוס וסילוואנוס, השייכים לפנתיאון הרומי, מלמדות כי פולחן פגני-רומי היה חלק משגרת החיים של חיילי הלגיון הרומי שחנו בלגיו.

סיכום

הסקירה שלעיל מלמדת כי מזבחות אבן נפוצים באתרים מן התקופה הרומית בארץ ישראל. למזבחות מתאר עגול, רבוע או משושה, ולעתים חצובה בראשם קערה רדודה. יש שהם עוטרו בחלקם העליון בדגם שיניות ובאקרוטריות או בעיטורי דמויות ובספינים שחקוקות בהם כתובות. ממגוון הכתובות אנו למדים שמקדישי המזבחות, ומכאן שגם המשתמשים בהם, היו בדרך כלל בעלי שמות רומיים. תארים צבאיים או תארי משרות במנהל הרומי לצד השימוש בשפה הלטינית בכתובות מעידים כי רובם היו חיילים וקצינים בצבא הרומי, אך היו בהם גם תושבים נכרים, לעתים ממוצא מזרחי.

מידותיו של המזבח מלגיו מלמדות על פולחן ציבורי. סביר להניח כי הפולחן נערך בידי חיילי הלגיון הרומי בסקאלום או במקדש שניצב במחנה הלגיון או סמוך לו. הדגמים האדריכליים המעטרים את חלקו העליון של המזבח מרמזים על השפעות מזרחיות, אולי אפילו נבטיות. הערכה זו עולה גם מניתוח אפיגרפי של שני שמות קנטוריונים המופיעים בכפר עותנאי (טפר ודי סגני תשס"ו):

המאה הב' או למאה הג' לסה"נ לכל המאוחר (עובדיה תשל"ה: 122–123, לוח כו: 6). קצינים רומיים נזכרים בשתי כתובות נוספות. האחת היא כתובת הקדשה שנחקקה על מזבח אבן רבוע שנמצא בקיסריה. המזבח נושא ארבעה תבליטים, אחד בכל פאה. פאה אחת עוטרה בדמותה של טיכה-אמזונה, ההאנשה של נמל קיסריה, הדורכת על חרטום אנייה ולמרגלותיה טריטון; בחזית המזבח — עיט וניקה; בפאה השלישית מופיעה אתנה או אולי רומא; ובפאה הרביעית — כתובת ההקדשה של יוליוס, קצין בלגיון השנים-עשר (Rahmani 1981). הכתובת האחרת נמצאה על מצבת קבורה בבית קברות של חיילים רומיים ממזרח לשכם, היא פלאביה-ניאפוליס. המצבה עוצבה כמזבח רבוע שפינותיו העליונות עוטרו באקרוטריות, והיא תוארכה לשלהי המאה הא' – אמצע המאה הב' לסה"נ. כתובת לטינית על המצבה מציינת שלושה קנטוריונים (קציני צבא רומיים) מהלגיון החמישי המקדוני (מגן תשס"ה: 308–313, מצבה 4).

מזבחות נוספים שנתגלו בארץ נושאים כתובות. בסקאלום שנבנה בטריבונה של האמפיטאטרון בבית גוברין נמצאו שני מזבחות רומיים. אחד מהם (0.68 מ' גובה, 0.42 מ' רוחב) נושא כתובת יוונית בת שמונה שורות. הכתובת נחקקה כנראה בימיו של הקיסר קומודוס (180–192 לסה"נ) לכבודו של האל זאוס-הליופוליטאס, בידי של אלקיס(?), שהיה כנראה הפקיד האחראי על הפולחן או על תחרויות הגלדיאטורים במקום (Kloner and Hübsch 1996:93–101, Figs. 23, 24). כתובת לטינית נמצאה גם על מזבח אבן בשימוש משני (0.3 מ' גובה), שנתגלה בכנסייה ביזנטית מהמאה הו' לסה"נ בחורבת חשק שבגליל המערבי. בסיסו מדורג (0.16 × 0.18 מ'), וראשו מעוצב ככרכוב. הכתובת בת שש שורות, והיא ככל הנראה כתובת הקדשה של מגיסטר — ראש רובע. נראה כי המזבח הוקדש במקורו למקדש רומי ששכן בעיר מחוז גדולה, אולי בעכו-פטולמאס הסמוכה (אביעם 2002: 169, איורים 27, 28).

בסקרים ארכיאולוגיים שנערכו במרחב לגיו נתגלו מזבחות או פדסטלים³ אחדים המעידים ככל הנראה על פולחן לאלים רומיים (טפר 2003: 70–74); על שניים מהם מופיעות כתובות בלטינית. האחד, שנתגלה בשנת 1941, עשוי שיש, וצורתו מעוגלת וחרוטית קמעה (1.05 מ' גובה, 0.67 מ' קוטר עליון, 0.7 מ' קוטר תחתון). על כל אחת מארבע פאותיו עוצב ספין. שני ספינים, המנוגדים

ממוצא ערבי (טפר ודי סגני תשס"ו: 30–31; שטיבל תשס"ו). ממצא זה תורם לדיון על מוצא כוח האדם של הלגיון השישי פראטה שחנה בלגיו ועל מקורות ההשפעה האפשריים על חייליו.

Autus, המופיע על חותם לחם, ו-Gaianus, הנזכר בכתובת שברצפת הפסיפס הצבעונית כמי שתרם את הכסף להנחת הרצפה. לשני השמות צליל שמי; מוצאו של האחד ככל הנראה נבטי, והאחר

הערות

¹ משולשות דמויות קרניים מעטרות גם את חלקם העליון של מקטרי אבן (קסטרא למרגלות הכרמל 1999: 32) ומתכת (דר 1994: 123–130, איורים 94, 95) מהתקופה הרומית. למרות ההבדל בין דגם המדרגות שאנו עוסקים בו כאן לבין עיטורים אלה, המסמלים את חלקם העליון של מבנים או עלייה בגרמי מדרגות, אפשר כי לכל הדגמים הללו משותף ההקשר הפולחני.

² ההבחנה בין מזבח ששימש לנסך לבין פדסטל שנשא פסל קשה לעתים. כיוון שסביר להניח כי שני הפריטים מלגיו הנושאים כתובות ואשר יידונו להלן שימשו לפולחן רומי, לא אנסה במסגרת מחקר זה לזהות את ייעודם המקורי.

¹ המזבח נתגלה בחפירת רשות העתיקות שנערכה בלגיו בשנת 2001 בניהולה של הנאא אבר-עוקסה (2016; הרשאה מס' A-3417). תודתי לה על שאפשרה לי לפרסם את המזבח. כן ברצוני להודות לחגית טחן-רוזן שציירה את המזבח, ולאורית פלג-ברקת, לעדנה עמוס, לרבקה גרשט, לגיא שטיבל, לגבי מזור, לירדנה אלכסנדר, לוואליד אטרש ולקוראת עלומה על הערותיהם המועילות בעת גיבושו של מחקר זה.

² בחלקם העליון של מזבחות קטורת עשויים אבן מהתקופה הפרסית חרותים משולשים הנראים כמייצגים גג מבנה או חומה (שטרן תשל"ג: 181–194, ציורים 299–305). שינוית

הפניות

ארכיאולוגיות בארץ ישראל 3. ירושלים. עמ' 1603–1609.

דר ש' 1994. תולדות החרמון: אתרים ומקדשים של היטורים. תל אביב.

טפר י' 2003. סקר מרחב לגיו ליד מגידו — מחקר גיאוגרפי היסטורי. תל אביב. עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב. תל אביב.

טפר י' תשע"ה. לגיו בתקופה הרומית: מחקר היסטורי וארכיאולוגי עם דגש על המרכיבים האתניים, החברתיים והדתיים. עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב. תל אביב.

טפר י', כרך זה. רעפים ולבנים הנושאים טביעות חותם של לגיונות רומיים מלגיו.

טפר י' ודי סגני ל' תשס"ו. אולם תפילה נוצרי מהמאה הג' לסה"נ בכפר עותנאי (לגיו). ירושלים.

מגן י' תשס"ה. פלאביה גיאפוליס: שכם בתקופה הרומית (JSP 5). ירושלים.

מזור ג' ובר-נתן ר' תשנ"ו. מפעל החפירות בבית שאן 1992–1994: משלחת רשות העתיקות. חדשות ארכיאולוגיות

קה: 7–34.

עובדיה א' תשל"ה. פולחנים יוונים בבית שאן/סקיטופוליס בתקופה ההלניסטית-הרומית. ארץ-ישראל יב: 116–124.

אבר-עוקסה ה' 2016. כפר עותנאי ולגיו: שרידים מן התקופה הרומית וראשית התקופה הביזנטית. חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל 128 (20.1.2016). <http://www.hadashot-esi.org.il/images//Legio-Uqsa.pdf> (תאריך גישה 24.3.2016).

אביגר נ' 1980. העיר העליונה של ירושלים: פרשת החפירות הארכיאולוגיות ברובע היהודי של העיר העתיקה בירושלים. ירושלים.

אביעם מ' 2002. חמישה אתרים כנסייתיים בגליל העליון והמערבי. בתוך צ' גל, עורך. ארץ צפון: קובץ מחקרים בארכיאולוגיה של הגליל. ירושלים. עמ' 165–218.

אבישר מ' תשנ"ט. לוד — רצפת פסיפס. קדמוניות 117: 41–43.

אטרש ר' 2006. מבני הבידור במרכזה הציבורי של ניסה-סקיטופוליס (בית שאן) בתקופות הרומית והביזאנטית. עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה. חיפה.

אלכסנדר י' 2008. מטולה. חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל 121 (30.12.2008). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=991&mag_id=115 (תאריך גישה 9.2.2015).

גליק נ' 1992. ח'רבת א-תנור. בתוך א' שטרן וא' לוינזון-גלבו, עורכים. האנציקלופדיה החדשה לחפירות

- שטיבל ג' תשס"ו. כלים בשימוש הצבא הרומי. בתוך 'י טפר ול' די סגני. אולם תפילה נוצרי מהמאה הג' בכפר עותנאי (לגיו). ירושלים. עמ' 26–27.
- שטרן א' תשל"ג. התרבות החומרית של ארץ-ישראל בתקופה הפרסית, 322–538 לפנה"ס. ירושלים.
- Avi-Yonah M. 1946. Newly Discovered Latin and Greek Inscriptions. *QDAP* 12:84–102.
- Bounni A. 1999. Couronnement des sanctuaires du Proche-Orient hellénistique et romain: Origine et développement du Merlon. *Topoi* 9:507–525.
- Butcher K. 2003. *Roman Syria and the Near East*. Los Angeles.
- Colledge M.A. 1967. *The Parthians*. London.
- Crowfoot J.W.M., Kenyon K. and Sukenik E.L. 1942. *Samaria-Sebaste I: The Buildings at Samaria*. London.
- Eck W. and Tepper Y. 2001. A Dedication to Silvanus near the Camp of the Legio VI Ferrata near Lajjun. *SCI* 20:85–88.
- Kloner A. and Hübsch A. 1996. The Roman Amphiteater of Bet Guvrin: A Preliminary Report on the 1992, 1993, and 1994 Seasons. *'Atiqot* 30:85–106.
- Magness J. 2001. The Cults of Isis and Kore at Samaria-Sebaste in the Hellenistic and Roman Periods. *Harvard Theological Review* 94:157–179.
- Mazor G. 2011. The Temple at Omrit: A Study in Architectural and Political Iconography. In J.A. Overman and D.N. Schowalter eds. *The Roman Temple Complex at Horvat Omrit: An Interim Report* (BAR Int. S. 2205). Oxford. Pp. 19–25.
- McKenzie J. 1990. *The Architecture of Petra*. Oxford.
- פלג א' 2007. העיטור האדריכלי ההרודיאני לאור הממצא מחפירות הר הבית. עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית. ירושלים.
- קסטרא למרגלות הכרמל 1999. קסטרא למרגלות הכרמל: העיר וצפונותיה (קטלוג מוזיאון חיפה, המוזיאון הימי הלאומי). חיפה.
- Negev A. 1983. *Masters of the Desert: The Story of the Nabateans*. Jerusalem.
- Netzer E. 2003. *Nabatäische Architektur: Insbesondere Gräber und Tempel*. Mainz am Rhein.
- Ovadia A. 1980. *Geometric and Floral Patterns in Ancient Mosaics*. Rome.
- Ovadia R. and Ovadia A. 1987. *Hellenistic, Roman and Early Byzantine Mosaic Pavements in Israel*. Jerusalem.
- Rahmani L.Y. 1981. L'Autel de Césarée. *RB* 88:240–244.
- Schmidt-Colinet A. 1980. Nabatäische Felsarchitektur. *BJ* 180:189–230.
- Stern E. 1992. The Phoenician Architectural Elements in Palestine during the Late Iron Age and the Persian Period. In A. Kempinski and R. Reich eds. *The Architecture of Ancient Israel*. Jerusalem. Pp. 302–310.
- Tepper Y. 2002. Lajjun–Legio in Israel: Results of a Survey in and Around the Military Camp Area. In P. Freeman, J. Bennett, T.Z. Fiema and B. Hoffmann eds. *Limes XVIII (Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies Held in Amman, Jordan, September 2000)* I (BAR Int. S. 1084). Oxford. Pp. 231–242.
- Turnheim Y. 1987. Some Observations on the Decoration of the Chorazim Pilaster. *PEQ* 119:152–155.

A ROMAN-PERIOD ALTAR FROM LEGIO

YOTAM TEPPER

(PP. 141*–145*)

An altar made of local limestone was uncovered in Stratum II in Area B1 during an excavation directed by Abu-‘Uqsa in 2001 at Legio, on the southeastern slopes of el-Manakh Hill, about 200 m west of Megiddo Junction (map ref. 21790–1/71990–1). This hill is identified with the camp of the Roman Legio VI Ferrata, which was garrisoned in the region from the second decade of the second century CE onward; early in the camp’s history, the second Trajanic legion also stayed there for a brief period (see Tepper, this volume). Throughout the occupation of the garrison, a Jewish-Samaritan village, identified as Kefar ‘Otnay, existed nearby. The altar was not found *in situ*, but in a fill within a building attributed to the fourth century CE, along with roof tiles bearing stamps of Roman legions (see Tepper, this volume).

The altar is square (Fig. 1). Its lower part is broken, its base missing (width 0.35 m; preserved height 0.7 m; preserved height of lower *dado* 0.36 m). The upper part of the altar contains a shallow bowl (diam. 0.41 m, depth c. 4 cm) with rounded sides, which was probably used for libations. The dimensions of the Legio altar attest to a public cult. The cult was probably practiced by Roman legionaries in a *sacellum* or a temple located inside the legionary garrison or in its vicinity.

The cornice of the altar (width 0.44 m) is divided into two panels. The upper panel (height 0.13 m) has a design that is repeated on each of its sides, with a crenellated motif resembling a stepped roof (*merlon*) in the center and plain acroteria in the corners. The lower panel (height 0.2 m) is carved in a rounded convex band (*ovolo*) surmounted by a rounded concave band (*cavetto*). A smooth depression (width 0.29 m) on one of the faces may have borne an inscription or decoration that has not been preserved. The crenellated

motif was a common decorative element during the imperial Roman period. In some cases, crenellated decoration appears on altars without acroteria on the sides. A crenellated design placed between two acroteria in the upper panel, like the altar from Legio, is known on an altar, similarly topped with a shallow basin, which was found in fill layers in a Byzantine winepress at Metulla; it may have originally come from a nearby temple on Mount Zefiyya (Khirbat Aryaq). Thus, The choice of this motif for an altar is probably not a random one: the crenellated design between two acroteria gives the altar the appearance of a temple facade, thus emphasizing its cultic purpose. This motif probably attests to an oriental influence that may even be Nabataean in origin, as implied by two centurions’ names found at Kefar ‘Otnay: Autus, which appears on a bread stamp, and Gaianus, mentioned in an inscription in a colored mosaic floor as the person who donated the money for the floor to be laid.

Stone altars are common at sites from the Roman period in the country. Archaeological surveys conducted in the region of Legio have uncovered several altars or pedestals that may well attest to the worship of Roman gods; two bear Latin dedicatory inscriptions to the gods Serapis and Silvanus, deities of the Roman pantheon. This indicates that a pagan-Roman cult was an integral part of daily life for soldiers of the Roman legion garrisoned at Legio. The altar described here contributes to the debate on the origins of the manpower serving in the Legio VI Ferrata based at Legio on possible sources of influence on its soldiers.

CAPTION TO ILLUSTRATION

Fig. 1. The altar.